

STUDII DE ISTORIE A FILOSOFIEI ROMÂNEȘTI
VIII

MIRCEA VULCĂNESCU

Coordonator: Viorel Cernica

**STUDIES ON THE HISTORY
OF ROMANIAN PHILOSOPHY**

VIII

MIRCEA VULCĂNESCU

Editor: Viorel Cernica

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE FILOSOFIE ȘI PSIHOLOGIE
„CONSTANTIN RĂDULESCU-MOTRU”

**STUDII DE ISTORIE
A FILOSOFIEI ROMÂNEȘTI**
vol. VIII

MIRCEA VULCĂNESCU

Coordonator: Viorel Cernica
Ediție îngrijită de Mona Mamulea
Aparat bibliografic de Titus Lates

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

București, 2012

Copyright @ Editura Academiei Române, 2012
Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate editurii.

Adresa: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5,
050711, București, România
Tel.: 4021-318 81 46; 4021-318 81 06
Tel./Fax: 4021-318 24 44
E-mail: edacad@ear.ro
Adresa web: <http://www.ear.ro>

Referenți: **Conf. univ. dr. SAVU TOTU**
Conf. univ. dr. VIOREL VIZUREANU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Mircea Vulcănescu / coord.: Viorel Cernica ; ed. îngrijită de
Mona Mamulea ; aparat bibliografic de Titus Lates. -
București : Editura Academiei Române, 2012
ISBN 978-973-27-2236-7

I. Cernica, Viorel (coord.)
II. Mamulea, Mona (ed.)
III. Lates, Titus (ed.)

14(498) Vulcănescu, M.
929 Vulcănescu, M.

**EDITAT CU SPRIJINUL AUTORITĂȚII NAȚIONALE
PENTRU CERCETARE ȘTIINȚIFICĂ**

Redactori: MIHAI POPA, MIRCEA DOBRE
Tehnoredactor: MARIANA MOCANU
Coperta: MARIANA ȘERBĂNESCU

Bun de tipar: 29.10.2012. Format: 16/70×100.

Coli de tipar: 23,5. Tiraj: 200 ex.

C.Z. pentru biblioteci mari: 1(498)(09)(082)

C.Z. pentru biblioteci mici: 1

CUPRINS

MIRCEA VULCĂNESCU: 1904–1952

Alexandru Surdu , Mircea Vulcănescu și rostirea filosofică românească	9
Dragoș Popescu , Reflecții asupra poziției lui Mircea Vulcănescu în filosofia românească	13
Marin Diaconu , Mircea Vulcănescu: viziunea etică și atitudinea morală	21
Roberto Merlo , „Ispita” lui Mircea Vulcănescu sau căutarea de sine între identitate și alteritate	33
Ion Dur , Generația și „spiritul timpului”	57
Mihai Popa , Dimensiunea „istorică” a existenței românești la Mircea Vulcănescu, Gh. I. Brătianu și Vasile Băncilă	72
Ioana Repciuc , Mircea Vulcănescu: o filosofie a religiozității populare	84
Remus Breazu , O reconstrucție a ontologiei vulcănesciene	110
Cornel-Florin Moraru , Note pentru reconstrucția conceptului „metafizic” de <i>logos</i> la Mircea Vulcănescu	117
Ioan Drăgoi , Aspectul metodologic și „chipul” întâmplării în gândirea românească a ființei. Explorare hermeneutică	125
Bogdan Rusu , Filosofia ca metafizică descriptivă	146
Lucian-Ștefan Dumitrescu , Mircea Vulcănescu și sociologia modernității	163
Silvia Giurgiu , Analitica și dialectica suveranității la Mircea Vulcănescu	182
Ionuț Butoi , Mircea Vulcănescu și satul românesc interbelic	196
Romina Surugiu , Sub zodia efemerului și a cotidianului. Mircea Vulcănescu despre presă și ziarști	230
Mona Mamulea , „Ce-ar fi dacă?” Mitologia ca „teorie de fond” pentru experimentul de gândire	237
Viorel Cernica , Constituirea fenomenală a dimensiunii existenței	250
„El a privit istoria drept în ochi”. Interviu cu avocatul Constantin Vișinescu despre Mircea Vulcănescu și vremea sa (Doina Rizea)	280
Mircea Vulcănescu: o bibliografie a exegezei (Titus Lates)	287

RESTITUIRI

Liviu Bordaș , „Întotdeauna far într-o lume nihilistă”. Mircea Eliade și Ioan Petru Culianu – completări documentare	303
---	-----

SEMNAL

Semnal 2011 (Titus Lates)	365
Abstracts	367

„CE-AR FI DACĂ?” MITOLOGIA CA „TEORIE DE FOND” PENTRU EXPERIMENTUL DE GÂNDIRE¹

MONA MAMULEA

O SURSĂ A SPECULAȚIILOR ONTOLOGICE

„Caracterul esențial nepractic al românului e vădit de frecvența cu care stăruie forme verbale care vădesc speculații asupra posibilului sau viitorului condițional, acele: «Ce ar fi fost, dacă ar fi fost altfel decât cum a fost?»», pe care orientarea actualizantă a metafizicii le condamnă fără leac, cu latinescul: *Factum fieri infectum non potest*, dar care stăruie la român, chiar dacă i se dovedește că nu putea să fi fost făcute, cu întrebarea pur ipotetică: «Totuși, ce ar fi fost dacă...?»

Asemenea speculații ipotetice despre ce ar fi fost să fie sau ce ar fi fost de făcut sunt cu mult mai intense decât reflecțiile despre ceea ce trebuie făcut efectiv în viitor. De aceea, optativul devine, în românește, modul privilegiat al verbului, substituindu-se ori colorând, cu spiritul său, toate celelalte moduri.»²

Rândurile de mai sus se regăsesc în *Dimensiunea românească a existenței*, lucrare prin care Mircea Vulcănescu se situează în mod mărturisit³ într-o zonă a cercetărilor care țin de tipologia culturii. Conferința cu același titlu, rostită la Ateneul Român în 1943, a devenit în 1944 un studiu de câteva zeci de pagini⁴ la care Vulcănescu continua să lucreze și să adauge text, în șpalt, și se spune că numai presiunile venite dinspre tipografie au pus în cele din urmă capăt extinderii neobosite a materialului⁵. Avem, așadar, schița unui proiect pe care autorul lui nu a avut șansa să-l ducă la bun sfârșit. Ceea ce urma să ofere prin această scriere este o *fizionomie* a mentalității românești, o investigație panoramică, probabil substanțială, asupra modului în care poporul român concepe existența. Cercetările care își fac un obiect din profilul unei culturi erau pe vremea aceea o îndeletnicire obișnuită,

¹ Lucrare realizată în cadrul proiectului „Societatea Bazată pe Cunoaștere – cercetări, dezbateri, perspective”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, POSDRU/89/1.5/S/56815.

² Mircea Vulcănescu, *Dimensiunea românească a existenței*, ed. îngrijită de Marin Diaconu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1991, p. 134.

³ Mircea Vulcănescu, *Dimensiunea românească a existenței*, ed. cit., p. 90.

⁴ Studiul a fost inclus în *Izvoare de filosofie. Culegere de studii și texte*, II (1943), ed. îngrijită de Constantin Floru și Mircea Vulcănescu, București, 1944, pp. 53–97.

⁵ Vezi Marin Diaconu, „Un model ontologic al omului românesc”, în Mircea Vulcănescu, *Dimensiunea românească a existenței*, ed. cit., p. 12.

comună atât antropologilor instalați în exotic și în alteritate, dornici să surprindă cât mai mult din specificul micilor culturi amenințate de acculturație, cât și sociologilor și etnologilor orientați către zona tradițională a culturilor proprii, aflată sub amenințarea schimbării induse de modernizare. În cultura română, dezorientată încă de la jumătatea secolului precedent de „invazia” civilizației occidentale, destabilizată de insolvabilele certuri „pro” și „contra” care i-au urmat și dornică să-și definească într-un fel sau altul identitatea, cei mai mulți (și mai importanți) gânditori din diverse zone disciplinare (filosofie, sociologie, etnologie, psihologie⁶) au fost seduși de programul de recuperare a unui profil spiritual autohton⁷. Cu atât mai mult trebuie să fi fost sedus Mircea Vulcănescu, care participase la campaniile monografice conduse de Dimitrie Gusti, campanii al căror obiectiv era tocmai recuperarea descriptivă a unui mod tradițional de existență. Vulcănescu țintește însă mai departe. Ceea ce caută, mai mult decât un umil „ID” etnografic, este chiar „axa de orientare a spiritului românesc în existență”, mai mult, „rațiunea prin care ne justificăm dreptul de a fi români în fața spiritului pur”⁸. Lăsând la o parte speculațiile legate de spirit și de spiritul poporului, în dosul cărora se află un mănunchi de presupoziii teoretice care nu vor fi amintite aici⁹, important este faptul că Mircea Vulcănescu urmărește să dea seamă de o mentalitate și că, în raport cu cercetările anterioare, vine cu o nouă metodă: cercetarea pe baza limbii. Mentalitatea unei comunități nu se clarifică numai prin sistemul de credințe și comportamente. Limba este ea prin ea însăși o bază de date. Și care procedeu de cercetare a concepției despre existență este mai potrivit decât acela care se face pe baza modului în care comunitatea utilizează însuși verbul existenței, „a fi”?

Mircea Vulcănescu nu a fost lăsat să-și dezvolte, așa cum și-ar fi dorit, incursiunea în „esse”-le românesc. Proiectul *Dimensiunii românești a existenței* a rămas nefinalizat. Dar Constantin Noica l-a preluat și l-a transformat în propriul său proiect, *Sentimentul românesc al ființei*. Se pare că intenția sa a fost tocmai aceea de a duce mai departe gândul lui Vulcănescu¹⁰. *Cât de departe* l-a dus, aceasta este o temă de lucru care nu constituie obiectul cercetării de față. Mă voi opri asupra formei ipotetice a verbului „a fi”, invocată de Vulcănescu și Noica deopotrivă, fără să urmăresc în mod special compararea sau examinarea celor două

⁶ Lucian Blaga, Dumitru Drăghicescu, Ovidiu Papadima, Constantin Rădulescu-Motru sunt numai câțiva dintre autorii epocii preocupați cu furnizarea unui portret psihologic și cultural indigen.

⁷ Analiza disputelor din jurul identității culturale au făcut obiectul unor cercetări publicate anterior. Vezi: Mona Mamulea, *Dialectica închiderii și deschiderii în cultura română modernă*, București, Editura Academiei Române, 2007.

⁸ Mircea Vulcănescu, *Dimensiunea românească a existenței*, ed. cit., p. 92.

⁹ Pentru fundalul teoretic al concepției lui Mircea Vulcănescu despre modelul ontologic românesc, vezi Dragoș Popescu, „Modelul ontologic”, în Marius Dobre, Victor-Emanuel Gica și Dragoș Popescu, *Filosofia lui Mircea Vulcănescu*, Pitești, Paralela 45, 2011, pp. 61–118.

¹⁰ Pentru câteva date privind *Dimensiunea românească a existenței* ca sursă a proiectului ontologic noician, vezi Alexandru Surdu, „Mircea Vulcănescu și rostirea filosofică românească”, în Alexandru Surdu, *Comentarii la rostirea filosofică însoțite de câteva gânduri despre Constantin Noica*, Brașov, Editura Kron-Art, 2009, pp. 19–20. Textul a fost preluat în volumul de față, pp. 7–10.

constructe – al existenței, respectiv al ființei românești – propuse de autorii invocați pe baza analizei de limbă. Ceea ce mă preocupă aici este dacă și în ce fel discuția poate fi mutată din planul ontologic (frecventat de Vulcănescu și de Noica) în planul gnoseologic și care este folosul teoretic – dacă este vreunul – al unei astfel de deplasări.

Vulcănescu vede în „abuzul” de condițional din vorbirea românească un semn al cantonării spiritului în lumea posibililor. Frânat în „ce-ar fi fost dacă?” sau „ce-ar fi dacă?”, românul se pierde în imensitatea nesfârșită a raționamentelor ipotetice. Excesul de forme ipotetice care însoțește verbul „a fi” în vorbirea românească, în detrimentul celor disjunctive („sau, sau”) ori categorice („să fie!”), ne prezintă un român făcut pentru speculație și refractar la acțiune. Preocupat de cum *ar fi putut* sau *ar putea* fi lumea mai degrabă decât de cum *este* sau va fi, el rămâne blocat la marginea tuturor posibilităților, sedus de toate drumurile pe care le poate deschide cu gândul și prea puțin interesat de cele care i se deschid efectiv în față. În concepția lui Vulcănescu, formele predominante ale verbului „a fi” în gândirea românească ne spun că viața, aici, se consumă în planul reflecției, iar nu în cel al faptei. Rădulescu-Motru remarcase la rândul său (căci și el s-a înscris în programul de conturare a unui profil românesc), de pe altă poziție și cu altă metodă, înclinația românilor de a stagna în proiect și deliberare: „suntem toți meșteri de gură și răi de faptă”¹¹.

Noica se arată interesat nu atât de mentalitatea pe care o presupune întrebuințarea verbului „a fi”, cât de contribuția românească originală a limbii române la tabloul universal al „ființei”. Limba română are ceva de adăugat la experiența celorlalte limbi, iar acest ceva exprimă mai degrabă posibilul decât actualul:

„Limba română avea o experiență proprie de exprimat, cu o asemenea conjugare.

Așa s-a întâmplat și în alte limbi, dar cu alte experiențe și rezultate de gândire. În limba latină, participiul viitor activ, combinat tot cu a fi, ca prezumtivul nostru, a dat o adevărată conjugare, perifrastica activă, exprimând intenția; participiul viitor pasiv a dat perifrastica pasivă, exprimând obligația (*delenda est Carthago*). În limba engleză – s-ar putea adăuga – există conjugarea cu gerunziul (ca la noi, dar cu alt sens), așa-numita conjugare progresivă, care exprimă concomitența, co-prezența unor situații în curs. Latini, așadar, exprimau *voința* și *datoria* prin conjugări speciale, anglo-saxonii exprimă *determinarea precisă* a unei situații ori acțiuni, pe când limba noastră redă în plus, cu o întreagă conjugare, *problematicul*, *posibilul*, *presupusul*”¹².

La Vulcănescu, ipoteticul dezvăluie o viziune originală asupra *existenței*: dacă viața se epuizează în gândire, iar nu în faptă, existența este, în întregul ei, *posibilitate*¹³. Noica spune același lucru în alte cuvinte. Ceea ce aduce nou

¹¹ Constantin Rădulescu-Motru, *Sufletul neamului nostru. Calități bune și defecte* (1909), în *Psihologia poporului român și alte studii de psihologie socială*, ed. îngrijită de Alexandru Boboc, București, Editura Paideia, 1998, p. 47.

¹² Constantin Noica, *Sentimentul românesc al ființei*, București, Editura Humanitas, 1996 [1978], p. 36 (subl. în orig.).

¹³ Mircea Vulcănescu, *Dimensiunea românească a existenței*, ed. cit., p. 136.

prezumiul românesc în spectacolul universal al *ființei* este posibilitatea: ființa nu este numai realitate, ea este și eventualitate¹⁴. Atât Vulcănescu, cât și Noica sunt preocupați de perspectiva *ontologică*. Cum arată existența în mentalitatea românească? se întreabă Vulcănescu. Cum arată ființa¹⁵ în concepție românească? se întreabă Noica. Modul în care este folosit verbul „a fi”, cu exesele lui ipotetice (de condițional și de prezumiul), a răspuns ambelor întrebări. Dar problema deschisă de Vulcănescu și asumată de Noica nu este numai o problemă a existenței, respectiv a ființei, ci și o problemă a modului în care se *accede* la cunoașterea ei. Nu este doar o problemă a modului în care sunt concepute existențele lumii, ci și o problemă a modului în care *se produce* această concepție. Acel „ce-ar fi dacă...?” adus în discuție de Vulcănescu dă seamă nu numai de felul în care spiritul vede lumea, ci și de felul în care acesta își *procură* cunoașterea despre lume. Accentul se deplasează de la o perspectivă substanțialistă (cum este existența?) la una instrumentalistă (cum se ajunge la cunoașterea ei?). Însăși prezența unei construcții ipotetice oarecare mută instantaneu problema la un nivel gnoseologic. Construcțiile de tipul „ce-ar fi dacă...?”/„ce-ar fi fost dacă...?” satisfac cerințele unui experiment de gândire. Este ceea ce voi arăta în continuare.

IPOTETICUL ȘI EXPERIMENTUL DE GÂNDIRE

Metoda experimentală este unul dintre cele mai vechi procedee de obținere a cunoașterii. Punând lumea în condiții experimentale, adică *punând întrebări specifice* fenomenelor lumii și *presându-le să dea un răspuns*, individul își constituie progresiv o „hartă comportamentală” a acesteia, pe baza căreia este capabil să formuleze reguli și, implicit, predicții. Așa cum este el înțeles în sens clasic, experimentul este o modalitate *empirică* de investigare a lumii. Dar există și o modalitate *mentală* de investigare a ei. Când Lucretius, de pildă, căuta să arate că spațiul este infinit, ceea ce făcea el era tot un experiment, dar unul în cadrul căruia obiectele nu mai erau manipulate la nivel fizic, concret, ci la nivelul gândirii. Să ne imaginăm, spune Lucretius, că spațiul este finit. Să presupunem că ești un călător ajuns la granița universului și că arunci o lance către marginea spațiului. Există doar două situații posibile: fie lancea s-ar lovi de un fel de zid care o împiedică să meargă mai departe (caz în care acel zid, aflându-se el însuși în spațiu, trebuie să fie mărginit, de cealaltă parte a sa, de un alt spațiu), fie lancea ar trece dincolo de marginea spațiului (ceea ce înseamnă că aceea nu este marginea spațiului). În ambele situații, suntem obligați să conchidem că spațiul este nemărginit¹⁶.

¹⁴ Constantin Noica, *Sentimentul românesc al ființei*, ed. cit., p. 39.

¹⁵ Nu mi-am propus aici să văd în ce măsură obiectul lui Noica (ființa) se suprapune peste obiectul lui Vulcănescu (existența). Întrucât obiectivul demersului de față este indiferent la o astfel de subtilitate ontologică, ele pot fi citite ca fiind interșanjabile.

¹⁶ Lucretius, *De Rerum Natura*, 1, 951–987.

„Nu poate îns-avea un lucru capăt,
 De nu e dincolo de el alt lucru,
 Spre-a-l mărgini așa, ca să se vadă
 Hotarul de la care mai departe
 Tu nu mai ai sub ochii tăi pe-ntâiul.
 [...]
 Și pune-n gând acuma că tot spațiul
 E mărginit: dac-ai porni năvalnic
 La capătul-i din urmă și de-acolo
 Ai azvârli o lance zburătoare,
 Aceasta , repezită cu putere,
 Ce crezi? se duce unde-i aruncată
 Și zboară pân' departe, ori se poate
 Să i se pună și ceva în cale
 Tăindu-i drumul? Căci din două, una
 Tu trebuie s-alegi, s-o iei de bună!
 Dar amândouă îți închid cărarea
 Și te silesc să spui că universul
 Nețărnut se-ntinde *pretutindeni*:
 Ori că ceva se pune-n calea sulitei,
 Oprind-o să ajungă pân' la țintă,
 Spre-a se înfige-n ea, ori că-nainte
 Ea se tot duce, lancea n-a pornit-o
 De la hotarul lumii!”¹⁷.

Demersul lui Lucretius este unul nu mai puțin experimental¹⁸. Diferența este că, în acest caz, experimentul nu se mai produce la nivel empiric, ci la nivel mental. Deși s-a experimentat la nivelul gândirii încă din Antichitate (Archytas, Zenon și Platon sunt numai câțiva dintre filosoffii vechi care au utilizat această metodă de cunoaștere), procedeul a primit un nume (*Tankeexperiment*) abia la începutul secolului al XIX-lea. Și numai de câteva decenii experimentul de gândire a devenit o preocupare constantă în epistemologie și în filosofia științei. Avem, așadar, o situație în care istoria metodei este mult mai veche decât istoria conceptului. Un termen folosit pentru întâia dată de Hans Christian Ørsted¹⁹ în 1811, dar rămas fără ecou, a fost „reinventat” de Ernst Mach (*Gedankenexperiment*) în 1897²⁰, cu un sens foarte apropiat de cel actual. Abia însă cu Popper²¹ și cu Thomas

¹⁷ Traducerea fragmentului selectat îi aparține lui T. Naum (Lucretiu, *Poemul naturii*, Prefață de T. Vianu, București, Editura Științifică, 1965, p. 69).

¹⁸ Pentru o discuție extinsă asupra experimentului de gândire al lui Lucretius, vezi Katerina Ierodiakonou, „Remarks on the history of an ancient thought experiment”, în Katerina Ierodiakonou & Sophie Roux (eds.), *Thought Experiments in Methodological and Historical Contexts*, London, Brill, 2011, pp. 37–49.

¹⁹ Hans Christian Ørsted, *Selected Scientific Works of Hans Christian Ørsted*, Translated and edited by Karen Jelved, Andrew D. Jackson & Ole Knudsen, with an introduction by Andrew Wilson, Princeton, Princeton University Press, 1988.

²⁰ Ernst Mach, „On Thought Experiments” [„Über Gedankenexperimente”], Translated and adapted by W.O. Price & Sheldon Krinsky, în *Philosophical Forum*, 4(3), 1973 [1897], pp. 449–457.

Kuhn²² începe istoria propriu-zisă a problematicii din jurul experimentului de gândire, problematică ce culminează cu o serie de discuții privind definiția, funcția cognitivă sau eficacitatea teoretică a acestuia.

Ce este, în definitiv, un experiment de gândire? Niciuna dintre definițiile pe care le-a primit de-a lungul timpului nu a întrunit toate exigențele. Pentru Ernst Mach, cel despre care s-a crezut multă vreme că a inventat sintagma²³, *Gedankenexperiment* este orice act speculativ al gândirii sau al imaginației, fie că se exersează pe terenul ficțiunii pure – precum reveriile, fantezmele poezilor sau utopiile –, fie că are ca obiect lumea așa-zis reală, precum speculațiile negustorului sau reflecțiile filosofului ori ale omului de știință. Înțelegerea lui Mach plasează experimentul de gândire într-o zonă cu acces universal: capacitatea de a experimenta la nivelul gândirii este înnăscută și general-umană. Experiment de gândire este orice act de imaginație sau de reflecție care constă în *conceperea unor situații particulare cărora li se asociază idei, presupuneri sau așteptări legate de un anumit rezultat*²⁴. Deși Mach nu și-a propus, din câte se pare, să ofere o definiție cu gen proxim și diferență specifică, deducem din rândurile de mai sus că experimentul mental se deosebește de alte acte ale gândirii prin faptul că imaginează un *scenariu*, adică o împrejurare sau o situație specială însoțită de o speculație privind modul în care se desfășoară faptele. De reținut este caracterul nonrestrictiv al experimentului de gândire la Mach: deși, ca om de știință, este interesat îndeosebi de experimentele de gândire care le precedă pe cele empirice (căci el consideră că orice experiment empiric trebuie să fie precedat de un experiment mental), nu pune experimentului de gândire condiții „tari”, epistemologice. Nu este necesar ca un experiment de gândire să fie proiectat în mod cognitiv asupra lumii reale sau empirice. El poate tot atât de bine să se desfășoare într-o lume a fanteziei poetice. Ulterior, epistemologii au restrâns semnificația experimentului de gândire, unii mergând chiar până la a-l rezerva în mod exclusiv științelor naturii și a-l demite din zona filosofiei sau a științelor sociale.

Trăsăturile specifice experimentului de gândire sunt căutate de regulă în zona „experimentului” (pentru a-l diferenția de experimentul empiric) și în zona „gândirii”

²¹ Karl R. Popper, *Logica cercetării*, Traducere de Mircea Flonta, Alexandru Surdu și Erwin Tivig, Studiu introductiv și note de Mircea Flonta, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981 [1959].

²² Thomas S. Kuhn, „O funcție pentru experimentele mintale”, în Thomas S. Kuhn, *Tensiunea esențială. Studii despre tradiție și schimbare în știință*, Traducere de Any Florea, Studiu introductiv de Mircea Flonta, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982 [1964], pp. 282–306.

²³ Până acum câteva decenii s-a crezut că Ernst Mach este cel care a folosit pentru întâia dată termenul de „experiment de gândire”. Opinia a fost corectată de Johannes Witt-Hansen în 1976, care a descoperit că termenul fusese deja folosit la începutul secolului al XIX-lea de Hans Christian Ørsted (1777–1851), în *Prolegomenă la o teorie generală asupra naturii*. Vezi Johannes Witt-Hansen, „H.C. Ørsted: Immanuel Kant and the Thought Experiment”, în Jon Stewart (ed.), *Kierkegaard and His Contemporaries. The Culture of Golden Age Denmark*, Berlin & New York, Walter de Gruyter, 2003 [1976], pp. 62–77.

²⁴ Ernst Mach, „On Thought Experiments”, *loc. cit.*, p. 451.

(pentru a-l deosebi de toate celelalte acte mentale – ale gândirii raționale sau ale gândirii creative). Dar definirea lui a rămas, în continuare, o problemă. Brown, de pildă, mărturisește deschis că nu este capabil să spună ce este un experiment de gândire, dar că poate, în schimb, să spună câte ceva despre ceea ce *nu* este el²⁵. De altfel, adaugă în altă parte²⁶, definirea experimentelor de gândire nu este o chestiune importantă câtă vreme „*le recunoaștem când le vedem*, iar acest lucru este suficient pentru a face discuția posibilă” (subl. m.). Soluția lui Brown pare a fi de bun simț, dar nu este nici pe departe o soluție, căci problema stă tocmai aici, în faptul că teoreticienii nu se pun de acord asupra a ceea ce trebuie să *recunoască* drept experiment de gândire. Să luăm, de pildă, intervenția lui Salviati din *Discorsi e Dimostrazioni Matematiche*²⁷, unde Galilei arată, împotriva lui Aristotel, că două corpuri de mase și compoziții diferite, lăsate să cadă simultan de la aceeași înălțime, ajung la pământ în același timp. Cu alte cuvinte, că viteza de cădere a corpurilor este aceeași, indiferent de masa și materialul din care sunt constituite. Pentru Kuhn (și pentru mulți alții) discursul lui Salviati este exemplificator pentru ceea ce înseamnă un experiment de gândire. În lipsa oricărei manipulări a obiectelor fizice, Galileo ajunge, pe calea rațiunii, la noi cunoștințe despre modul în care se comportă lucrurile. Pentru Brown situația este însă cu totul alta. Întrucât *poate* fi transformat într-un experiment empiric, având, așadar, potențial aplicativ, experimentul lui Galileo nu poate fi considerat un experiment *de gândire*, ci doar un experiment *imaginat*²⁸, nimic mai mult decât expresia mentală a unui experiment empiric. Un experiment de gândire autentic nu poate fi *din principiu* pus în aplicare. Pentru a putea primi acest nume, experimentul trebuie, spune Brown, să includă anumite condiții ideale, imposibil de obținut în laborator, cum ar fi planuri lipsite de frecare (ca în experimentul lui Stevin) sau demoni inteligenți mai mici decât o moleculă²⁹ (ca în experimentul lui Maxwell). Găsim însă și alte păreri. Mach, de pildă, nu numai că nu condiționează experimentul de gândire de imposibilitatea realizării lui practice, dar condiționează experimentul empiric de conceperea lui prealabilă: chiar dacă nu orice experiment de gândire este urmat de un experiment empiric, orice experiment empiric este în mod obligatoriu precedat de un experiment de gândire³⁰. Unii cercetători contemporani împărtășesc opinia lui

²⁵ James Robert Brown, „Thought experiments since the Scientific Revolution”, în *International Studies in the Philosophy of Science*, 1(1), 1986, p. 1.

²⁶ James Robert Brown, „Peeking into Plato’s Heaven”, în *Philosophy of Science*, 7, 2004, p. 1126.

²⁷ Experimentul se regăsește la începutul capitolului „Prima zi” din *Dialog despre cele două sisteme principale ale lumii, ptolomeic și copernician* [1632], București, Editura Științifică, 1962.

²⁸ James Robert Brown, „Thought experiments since the Scientific Revolution”, *loc. cit.*, p. 1: „În primul rând, ele [experimentele de gândire, n.m.] ar trebui deosebite de experimentele doar imaginate. [...] Chestiunea crucială este că el [Galileo, n.m.] ar fi putut face experimentul. Când avem o observație experimentală care ar fi putut fi pusă în practică, dar nu a fost, avem de regulă un experiment care este doar imaginat”.

²⁹ James Robert Brown, „Thought experiments since the Scientific Revolution”, *loc. cit.*, p. 1.

³⁰ Ernst Mach, „On Thought Experiments”, *loc. cit.*, p. 452.

Mach, stabilind o legătură intrinsecă între experimentul de gândire și experimentul empiric: la primul trebuie să ne raportăm ca și cum ar fi posibil de aplicat, în vreme ce al doilea este transpunerea în fapt a celui dintâi³¹. Dar odată cu progresul tehnicii, multe dintre acele experimente de gândire considerate nerealizabile au fost transpuse în experimente reale. Cum putem ști că un anumit experiment, pe care îl luăm acum drept experiment de gândire „genuin”, este nerealizabil din principiu? În caracterizarea conceptului a intervenit, prin urmare, o concesie importantă. Legitimitatea experimentului de gândire nu mai stă în faptul că acesta *nu poate fi din principiu realizat*, ci în faptul că *nu are nevoie să fie realizat*. Logica lui este atât de convingătoare, iar rezultatul lui este atât de evident³² încât *nu este necesar* să îl traducem în experiment empiric. Dar nici această înțelegere nu a cucerit adeviziunea generală. Spre deosebire de experimentul empiric – susține Rescher în *What if?* –, experimentul de gândire conduce nu la un singur rezultat, ci la o suită de rezultate posibile dintre care unele sunt mai plauzibile decât altele³³. După cum se vede, nu mai avem de-a face, la Rescher, nici cu raționamente constrângătoare, nici cu consecințe evidente. Scurta istorie a conceptului este suprapopulată de neînțelegerile cu privire la criteriile după care putem recunoaște un experiment de gândire „autentic”.

Nu mi-am propus să ofer aici o imagine completă asupra dezbatelor din jurul definirii conceptului. Ceea ce mă interesează este dacă suntem îndreptățiți să încadrăm construcțiile populare ipotetice aduse în discuție de Vulcănescu în categoria experimentului de gândire și ce câștig de ordin teoretic se poate obține în urma aplicării unei astfel de grile. Dacă inițial am avut de-a face cu raportări sceptice în ceea ce privește eficiența cognitivă a experimentului de gândire³⁴ și cu restrângeri ale semnificației sale la domeniul științelor experimentale, în ultimii ani asistăm la o relaxare a conceptului, astfel încât metoda a ajuns să fie cercetată în mai toate disciplinele socio-umane (istorie, sociologie, etică, psihologie ș.a.)³⁵,

³¹ Marco Buzzoni, „Empirical Thought Experiments: A Transcendental-Operational View” [2009], în *Thought Experiments: A Workshop*, Toronto, May 22–23, 2009, p. 5: „... toate experimentele de gândire trebuie gândite ca fiind posibil de transpus în experimente reale, iar toate experimentele reale ca fiind transpuneri în practică ale experimentelor de gândire. Experimentele de gândire sunt posibil de conceput ca pregătindu-le și anticipându-le pe cele reale: ele anticipă o conexiune între obiecte care, dacă se realizează la nivelul gândirii, face ca conceptul de experiment să coincidă integral cu cel de experiment de gândire. Ceea ce experimentele de gândire au în plus față de cele reale este simplul fapt (transcendental) că există într-o sferă pur ipotetică; ceea ce experimentele reale au în plus față de cele de gândire este simplul fapt (empirico-operational) că pășesc dincolo de sfera posibilului, în efectuarea reală a experimentului”.

³² Martin Bunzl, „The logic of thought experiments”, în *Synthese*, 106, 1996, p. 228.

³³ Nicholas Rescher, *What If? Thought Experimentation in Philosophy*, New Brunswick/London, Transaction Publishers, 2005, p. 8.

³⁴ Duhem, de pildă, este cunoscut ca fiind unul dintre cei mai neînduplecați critici ai experimentului de gândire. Vezi Pierre Duhem, *La théorie physique. Son objet et sa structure*, Paris, Chevalier & Rivière, 1906, pp. 331–334.

³⁵ Vezi: Jonathan Darcy, „The Role of Imaginary Cases in Ethics”, în *Pacific Philosophical Quarterly*, 66, 1985, pp. 141–153; Tamara Horowitz, „Philosophical Intuitions and Psychological Theory”, în *Ethics*, 108, 1992, pp. 367–385; Erik Weber & Tim DeMey, „Explanation and Thought Experiments in History”, în *History and Theory*, 42, 2003, pp. 28–38.

dar și în zona *literaturii*. La început, încercările de a trata literatura beletristică din perspectiva experimentului de gândire au fost destul de timide, ele mulțumindu-se să se exerseze asupra scrierilor utopice ale literaturii științifico-fantastice. Mai apoi s-au extins asupra tuturor operelor de ficțiune. În cartea lui Swirski despre literatură și cunoaștere³⁶, nu numai că literatura este văzută ca un instrument legitim de cunoaștere, dar lucrările de ficțiune au posibilitatea de a genera cunoaștere *nonfictivă*, iar aceasta tocmai datorită capacității lor de a produce ceea ce produce știința și filosofia: *experimente de gândire*³⁷. Desigur, nu întreaga literatură de ficțiune este construită după modelul experimentului de gândire. Dar aceea care este lucrează la nivel cognitiv „într-o manieră comparabilă cu disciplinele de cercetare instituite”³⁸. Lucrările de ficțiune care urmează modelul unui experiment de gândire au primit chiar și un nume care să le distingă de întreprinderile științifice similare – *experimente de gândire narrative* – și care spune că obiectul cercetării îl constituie ceea ce se numește în mod tradițional narațiune, adică operele de ficțiune (altminteri, *orice* experiment de gândire are o înfățișare narativă, adică derulează un scenariu). Relaxarea conceptului a fost direct proporțională cu restrângerea notelor lui. Extinderea sferei are drept consecință reducerea conținutului conceptual. Cu cât se înmulțește numărul domeniilor din care este racolat experimentul de gândire, cu atât scade numărul trăsăturilor sale caracteristice. Le voi aminti succint pe cele care au mai rămas și care constituie, împreună, „substanța” definitorie a oricărui experiment de gândire, nucleul lui „tare”, indiferent de domeniul în care este propus. Un experiment de gândire este, așadar, în mod obligatoriu, (1) un *scenariu imaginar* al cărui (2) punct de pornire este întotdeauna o situație *ipotetică*, iar (3) modul în care se desfășoară urmează regulile unei *succesiuni cauzale*, o înlănțuire de tipul „dacă/atunci”. „Ce consecințe decurg din faptul că acceptăm X?”; „ce-ar fi dacă s-ar produce evenimentul X?”; „să presupunem că X” sunt câteva dintre posibilele formule de debut ale unui experiment de gândire. Experimentul lui Lucretius investighează ipoteza conform căreia universul este limitat: la ce consecințe ajungem dacă presupunem că spațiul este mărginit? În mod similar, experimentul lui Galilei la care m-am referit anterior, tot un caz de reducere la absurd, testează (și infirmă) opinia lui Aristotel din *De Caelo*, conform căreia un corp de două ori mai greu decât altul va străbate aceeași distanță într-un timp de două ori mai lung³⁹. Care sunt consecințele acestui punct de vedere? se întreabă Salviati. În mod evident, nu orice experiment de gândire pornește de la o contrafactuală. Experimentul lui Platon din „Alegoria peșterii”, de pildă, nu o face și nici poate fi reconstituit sub forma unei *reductio ad absurdum*.

³⁶ Peter Swirski, *Of Literature and Knowledge. Explorations in Narrative Thought Experiments, Evolution and Game Theory*, London & New York, Routledge, 2007.

³⁷ *Ibidem*, p. 4.

³⁸ *Ibidem*, p. 10.

³⁹ Aristotel, *De Caelo*, Cartea I, vi, 274a.

Cum am văzut, nu există un acord cu privire la definirea experimentului de gândire. Și nu există tocmai datorită relaxării conceptuale despre care am vorbit. Dar există aceste câteva trăsături esențiale amintite mai sus, care îi fixează specificul atât în raport cu experimentul real, cât și în raport cu celelalte acte ale gândirii, iar ele constituie un punct de plecare în prezentul demers. În cazul expresiilor care i-au atras atenția lui Vulcănescu, avem de-a face cu o *gândire populară*. Desigur, cu una determinată spațial și temporal, dar această determinare nu prezintă deocamdată o relevanță anume. Prin „ce-ar fi dacă...?”, respectiv „ce-ar fi fost dacă...?”, gândirea extraștiințifică investighează posibilele urmări ale unei situații imaginare oarecare, iar acest tip de investigație este comun tuturor oamenilor. El se încadrează în categoria experimentului de gândire dacă îndeplinește câteva condiții de bază: (1) pornește de la o situație ipotetică; (2) proiectează această situație într-un context informativ derivat din cunoașterea subiectului cu privire la lume; (3) desfășoară un raționament de tipul „dacă... atunci”; (4) trage o concluzie relevantă.

EXPERIMENTUL DE GÂNDIRE ÎN CULTURILE PARTICULARE: UN STUDIU DE CAZ

Experimentele mentale care se produc la nivelul *gândirii populare*, fără să fie deci tributare teoretic vreunei discipline anume, mai sunt încă un teritoriu de investigat. Informațiile pe care ar putea să le furnizeze acest tip aparte de raționament ipotetic, dacă este văzut în perspectiva experimentului de gândire, privesc modul în care se organizează și se transmite o cunoaștere specifică despre lume în cadrul culturilor particulare.

„Și când feciorul de împărat fu în vale, se întristă, gândindu-se la toate piedicile pe cari trebuia să le biruiască. Chiar dacă ar isbuti în lupta cu balaurul, cum ar putea să deschidă el ușile închise cu șapte chei și cum să se cațare pe zidul de oțel luciu, înalt ca turnul? Și dacă nu va isbuti și va fi nevoit să se depărteze de palatul minunat, fără să fi făcut vreo ispravă, nu va ajunge, în împărăția tatălui său, batjocura tuturor? Se opri, cobori de pe cal și se așeză sub un copac. În ramurile copacului sta un corb, care grăi feciorului de împărat: «prin zidurile de oțel n-a trecut nimeni niciodată și dacă te duci la palatul fermecat și te înapoezi fără frumoasa fată de împărat, atunci vei fi de râsul tuturor»⁴⁰.

Am reprodus mai sus un raționament menit să orienteze decizia. Protagonistul propune un scenariu imaginar în cadrul căruia evaluează o situație ipotetică (nu va reuși să ajungă la fata de împărat) și emite o judecată concluzivă cu privire la „ce-ar fi dacă” s-ar produce în realitate starea de lucruri particulară descrisă la nivelul acestui scenariu (va ajunge de batjocură). Toate aceste caracteristici sunt suficiente pentru a considera că raționamentul pe care îl conduce protagonistul basmului *este*

⁴⁰ D. Caracostea, „Fata din grădina de aur”, în *Două basme necunoscute din izvoarele lui Eminescu*, București, Editura Librăriei Socec & Co. Societate anonimă, 1926, p. 18.

un experiment de gândire. Același lucru se poate spune și cu privire la exemplul de mai jos, unde personajul investighează, la nivelul unui scenariu imaginar, consecințele posibile ale unei acțiuni:

„Într-una din zile găsi trei boabe de mazăre. După ce le ridică de jos, le puse în palmă, se uită la dânsule, cugetă lung, apoi răsând, zise :

– De voi pune aste boabe în pământ, la anul am o sută; de voi pune apoi cele o sută boabe, voi avea o mie; de voi pune și acea mie, voi avea cine știe cât. Urmând apoi tot așa, prin chipul acesta voi ajunge bogat. Ca să grăbesc însă a veni bogăția și mai curând, lasă că știu eu ce să fac.

Se duse, deci, la împăratul și-l rugă să poruncească în toată împărăția să-i aducă buți în care să-și pună mazărea”⁴¹.

Raționamentul este atât de convingător încât nu se mai deranjează să-l aplice și procedeză *ca și cum* rezultatul său a devenit deja un fapt. Exemplul ar putea servi ideea lui Vulcănescu potrivit căreia, în mentalitatea tradițională românească, posibilul stă pe același plan cu realul⁴², dar ar putea ilustra, totodată, și o proprietate a experimentelor de gândire, structurală în unele accepții⁴³, și anume *elocvența*: un experiment de gândire nu are nevoie să fie pus în practică pentru ca rezultatul să-i fie confirmat. Dacă un experiment real este convingător la nivel empiric, un experiment de gândire trebuie să fie constrângător la nivelul minții, iar această proprietate derivă din capacitatea minții de a reproduce experiența cu fenomenele lumii reale.

Punând întrebarea „ce-ar fi dacă...?”, mintea nu se avântă într-o plăsmuire gratuită, ci construiește un raționament ale cărui consecințe sunt de natură să-i orienteze acțiunea într-o situație dată. În primul caz, înlănțuirea de idei presupune un fundal al experienței *practice* (este imposibil să escaladezi un zid de oțel înalt ca turnul) și *comunitare* (misiunea ratată atrage după sine disprețul comunității), în vreme ce în al doilea caz experimentul se pune în acord cu observația și cunoașterea empirică. Dar experimentul de gândire extraștiințific nu se ivește doar în scopul *orientării practice*. Există o categorie aparte de experimente extraștiințifice a căror funcție nu se limitează să indice o strategie într-o situație dată. Expresia lor cea mai remarcabilă apare atunci când sunt puse să îndeplinească o *funcție culturală*. În cazul gândirii populare românești, acest tip de experiment apare îndeosebi în contextul legendelor explicative. Transcriu aici unul dintre numeroasele exemple de acest fel care, în mod surprinzător, se folosește de un mit precreștin pentru a confirma un element al credinței creștine:

⁴¹ „Măzărel Împărat”, în Petre Ispirescu, *Legende sau basmele românilor*, ed. îngrijită de Aristița Aveamescu, vol. I, București, Editura Cartea Românească, 1988, p. 381.

⁴² „... conștiința că existența e posibilitate, altfel zis, că toate planurile ei sunt echivalente pentru gând, conștiința că e suficient doar să le gândești ori să le-nchipui, pentru ca să le și ai...”; Mircea Vulcănescu, *Dimensiunea românească a existenței*, ed. cit., p. 136.

⁴³ Vezi, de pildă, Martin Bunzl, „The logic of thought experiments”, *loc. cit.*; Nancy J. Nersessian, „In the Theoretician's Laboratory: Thought Experimenting as Mental Modeling”, în *Proceedings of the Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association*, vol. 2: *Symposia and Invited Papers*, Chicago, The University of Chicago Press, 1992, p. 296.

„Tot prin Bucovina se mai spune că se află numai *un pește* pe care se razimă cei *patru stâlpi*, pentru care, ca să nu se surpe, oamenii sunt datori să postească cele patru posturi ale anului, dar „amu – urmează credința, – un stâlp e mai mâncat, căci oamenii nu postesc».

Despre acest pește, iată ce se mai spune:

«Peștele cel din mare zice că a avut trei pui. Dumnezeu, când a săturat norodul cu doi pești și cinci pâni, a luat doi pui de la pește și unul i-a rămas. Dar, să nu se fi saturat atunci cu cei doi pui și să-l fi luat și pe al treilea, s-ar fi prăpădit lumea, căci peștele ar fi dat din coadă și pământul cădea. Așa însă tot i-a rămas unul lângă el.

Noi, pentru peștele cel din mare, ne rugăm și postim»⁴⁴.

Un detaliu aparent nesemnificativ consemnat în Evangheliile canonice (minunea celor cinci pâini și doi pești) este „validat” prin metoda experimentului de gândire „contrafactual”. Evanghelia spune că lui Iisus i-au fost suficienți doi pești pentru a hrăni 5000 de oameni (*p*). De vreme ce *non-p* conduce la consecințe false („s-ar fi prăpădit lumea”), *p* este adevărată. În această situație, experimentul de gândire ia forma unei *reductio ad falsum*: evaluând consecința unei „contrafactice” și constatându-i neadevărul, opusul acesteia devine o certitudine. Prin procedeul experimentului mental, gândirea populară tranșează problema delicată a adevărului unui nou element de cultură și o face prin punerea lui în acord cu rețeaua cognitivă existentă. Odată încadrat în sistemul acceptat de idei și credințe, noul element obține legitimitate culturală.

Care sunt acele cerințe elementare pe care trebuie să îndeplinească un astfel de experiment de gândire pentru a putea fi considerat demonstrativ? Caracterul concludent al unui experiment de gândire din științele naturale depinde de modul în care este făcut compatibil cu teoriile acceptate și cu observațiile empirice. Este limpede că experimentul de mai sus nu se construiește pe fundalul unei teorii științifice. Dar aceasta nu înseamnă că el se derulează arbitrar, potrivit unei fantezii debordante sau după bunul plac al celui care experimentează. Eficacitatea lui culturală se datorează faptului că se bazează pe sistemul de idei și credințe. Dacă membrii comunității îl reproduc mereu cu aceeași încredere în virtuțile lui logice, acest lucru se întâmplă întrucât îi împărtășesc supozițiile de bază: în cazul de față, mitul peștelui primordial. În orice context cultural în care acesta din urmă nu ar fi activ, nici raționamentul de mai sus nu ar fi convingător. În acest caz, *rolul pe care îl joacă teoria în experimentele de gândire din științele naturale este preluat de rețeaua sistemului de credințe*. Dacă modul în care se desfășoară scenariul unui experiment de gândire în științele naturii trebuie să fie compatibil cu o teorie acceptată, modul în care se desfășoară scenariul unui experiment de gândire care îndeplinește funcție culturală trebuie să fie consistent cu sistemul de credințe al comunității care îl propune. Un astfel de experiment își are deci propriile canoane. Pentru a putea fi elocvent și reproductibil, el trebuie să satisfacă același tip de exigență pe care îl satisfac experimentele de gândire din științele naturale, și anume

⁴⁴ Tudor Pămfile, *Mitologia poporului român*, ed. îngrijită și prefațată de I. Opreșan, București, Editura Vestala, 2006, p. 146.

exigența *coerenței*. Pe de o parte, i se cere coerență *gnoseologică*, adică să fie consistent cu o cunoaștere comună asupra lumii (rețeaua de idei și credințe a comunității), cunoaștere care îi stabilește circumstanțele și îi determină desfășurarea; pe de altă parte, i se cere coerență *nomologică*, adică să fie în acord cu normele comunității și cu tot ceea ce derivă din experiența acesteia.

Nu mi-am propus să dezbăt aici problema ridicată de Vulcănescu și de Noica – aceea a *predispoziției* poporului român pentru construcțiile ipotetice, ci doar să aduc în discuție virtuțile cognitive ale acestor structuri și să schițez câteva repere pentru abordarea lor din perspectivă epistemologică, ca experimente de gândire, fapt care ar putea să contribuie la înțelegerea mecanismelor prin care se organizează și se transmite, în detaliile ei, o cunoaștere specifică despre lume.

ABSTRACTS

MIRCEA VULCĂNESCU: 1904–1952

Mircea Vulcănescu and the Romanian philosophical speech

Alexandru Surdu

Mircea Vulcănescu considered the possibility of a Romanian philosophy grounded on the Romanian language. To this end, he resorted to words and philosophical meanings that cannot be found in other languages, such as *ins*, *fire*, *chip*, *rost*, a.o. On this base, he sketched an original philosophical system he termed ‘The Romanian dimension of existence’ which was took over and accomplished by Constantin Noica in his book *Rostirea filosofică românească* [Romanian philosophical speech].

Key-words: Romanian philosophy, Romanian philosophical speech, national character of philosophy, philosophical system

Considerations on the place of Mircea Vulcănescu within the Romanian philosophy

Dragoș Popescu

The author sketches a short history of the evolution of the Romanian philosophy from the time when the first university institutions were created until the beginning of the 20th century. Mircea Vulcănescu’s philosophical contribution is to be placed in an age concerned with the modernization of the state, concerns that are specific to the decades following World War I. The author stresses Mircea Vulcănescu’s effort to promote an original philosophical thinking based on Romanian moral, religious and traditional values.

Key-words: school philosophy, Romanian interwar intelligentsia, modernization

Mircea Vulcănescu: ethical view and moral attitude

Marin Diaconu

The author presents Mircea Vulcănescu’s works related to the problems and concepts of ethics, in order to conclude that the Romanian thinker ‘lived’ his ethical view within his moral attitude. At the same time, his moral attitude was embodied and reached its height in his ethical view.

Key-words: moral philosophy, English ethics, ethics and religion, freedom and determinism, Dimitrie Gusti, medieval philosophy, Kant’s ethics

**Mircea Vulcănescu's „temptation”
or looking for ourselves between selfness and otherness**

Roberto Merlo

The present study represents a survey of theories relating to the Romanian specific national character developed in the 30s–40s of 20th century by Romanian philosopher, sociologist and economist Mircea Vulcănescu. In the first place some of the key concepts that underlie the speculations of the author (*neam* roughly ‘people’, *ispită* ‘temptation’) are discussed and contextualized in the cultural, social and political reality of his time. Further, some relevant aspects of Vulcănescu’s ‘theory of temptations’ are analysed in detail, in relations not only with the cultural reality of the author’s time but also with contemporary situation, highlighting strengths, flaws and topicality of Vulcănescu’s questions and answers.

Key-words: Mircea Vulcănescu, Romanian national identity, Romanian nationalism, interwar Romanian culture

Generation and ‘spirit of time’

Ion Dur

Vulcănescu unravelled in the structures of culture a more or less organized organism whose role was, among other things, to establish criteria in order to provide culture with a certain degree of rationality and order. ‘Generation’ was and somewhat remained such an ordering tool. In this essay, the author investigates Vulcănescu’s idea of generation in relation to the idea of a ‘new spirituality’ that animated the thinking of his time.

Key-words: generation, new spirituality, Romanian spirituality, creation, culture and politics

**The ‘historical’ dimension of the Romanian existence
in Mircea Vulcănescu, Gh. I. Brătianu, and Vasile Băncilă**

Mihai Popa

In this article we intended to outline several characteristics of the idea of ‘historicity’ as understood by three Romanian thinkers: M. Vulcănescu, Gh. I. Brătianu, and V. Băncilă. In our opinion, the common element that crossed their works was precisely *historicity as a spiritual synthesis* in the milieu of a given community that sought to express itself at a universal level. They pertained to different spiritual spheres: metaphysics and orthodox spirituality (Vulcănescu), history and law (Brătianu), and philosophy of culture (Băncilă), yet there was a point where their ideas met each other: the Romanian spirituality.

Key-words: historicity, becoming, existence, synthesis, culture, determinism

Mircea Vulcănescu: a philosophy of folk religiosity

Ioana Repciuc

The paper aims to apprehend Mircea Vulcănescu's view on traditional religion phenomena, as this was successively perceived in his various stages and perspectives of the Romanian scholar's activity and works. Positivist and empirical sociology practiced in D. Gusti's monographic school joins the polemic attitudes for defending the traditional Orthodox ethics, and the broad philosophic program of an autochthonous ontology. The constant approach of the philosopher and sociologist on Romanian folklore and the emphasis on primitive, animist, and magic features of this traditional imagery are all analysed in the context of sociological theories on folk religion. The unified philosophical expression of the way Vulcănescu understands religiosity is finally gained by abandoning classic objective sociology and the admitted preference for phenomenological interpretative sociology, the only way towards the authenticity of the performers involved in the ritual life. In order to point out Vulcănescu's contribution on the inventory of socio-anthropological understandings on Christian-pagan syncretism, the philosopher's works have been placed in a broad context of Romanian and international debates over folk religiosity.

Key-words: Mircea Vulcănescu, folk religion, sociology of religion, sociological monograph, interpretative sociology, phenomenology, traditional magic, Romanian folklore

A reconstruction of Vulcănescu's ontology

Remus Breazu

Based on the folk Romanian thinking, Mircea Vulcănescu proposed a systematic and original ontology which resembles rather the Presocratic visions than the post-Platonic European philosophy. In Vulcănescu's view, time is kairotic and the ontological principle has an ordering function, not a creative one. Being is not viewed as a stable presence, but as change and becoming.

Key-words: Mircea Vulcănescu, Presocratic philosophers, kairotic time, being, becoming

Notes for the reconstruction of the 'metaphysical' concept of *logos* in Mircea Vulcănescu

Cornel-Florin Moraru

The main theme of this essay is the philosophical reconstruction of Mircea Vulcănescu's conception of knowledge and *logos* from a phenomenological point of view. The analysis of the concept of *logos*, as it is referred to in Vulcănescu's conference *Logos and Eros in the Christian metaphysics*, brings forward a distinction between the human and the transcendent *logos*. The purpose of this essay is to show that the former offers the possibility of an ontological logic, while the latter offers the possibility of a meontological one, which can be put in correspondence, as a strictly philosophical image, with the theological thinking.

Key-words: meontology, logos, knowledge, phenomenology

Methodical aspect and the ‘portrait’ of happening in the Romanian thinking of Being. Hermeneutical exploration

Ioan Drăgoi

Following Mircea Vulcănescu’s ontological projects, this paper aims to reassemble some of the meanings of the Romanian word *întâmplare* [*happening*] in order to give a possible answer to the question: ‘what does it mean that something happens in a Romanian manner?’ We will point out the methodical role it plays, by putting it in relation to other classical hermeneutical concepts like ‘tradition’, ‘symbol’, or ‘language’. These connections will prove their effectiveness in a quantitative analysis (cause by accident as a principle of movement), as well as in a qualitative one (by resorting to some Romanian ‘hypostases’ of happening: *pretext of dispute, fulfilment as integrality, passivity as receptivity, bringing to pass, worldly proper arrangement, fate [or destiny]*). Their peculiarity will be proved in comparison to some of their equivalent meanings, as grasped in Western philosophy.

Key-words: happening, “Romanian Dimension of Existence”, hermeneutics, portrait, pretext of dispute, fulfilment as integrality, passivity as receptivity, bringing to pass, worldly proper arrangement, fate

Philosophy as descriptive metaphysics

Bogdan Rusu

In this study we use the concepts of ethnophilosophy and descriptive metaphysics to theoretically locate Mircea Vulcănescu’s kind of philosophical enterprise in his seminal work *The Romanian Dimension of Existence*. We first offer a historical explanation of the emergence of concerns with national-ethnic philosophy in the 18th and 20th centuries, and we discuss several concepts of national-ethnic philosophy, including that of ethnophilosophy. We then argue that Vulcănescu had an ethnophilosophical project and that he understood ethnophilosophy as a form of descriptive metaphysics. Borrowing Susan Haack’s terminology, we show that Vulcănescu’s ethnophilosophy-as-descriptive-metaphysics is possible under the assumption of a weak local connection between language and conceptual scheme. Finally, we express doubts concerning the possibility of descriptive metaphysics of successfully accomplishing the ethnophilosophical project.

Key-words: Mircea Vulcănescu, national philosophy, ethnophilosophy, descriptive metaphysics

Mircea Vulcănescu and the sociology of modernity

Lucian-Ștefan Dumitrescu

A broad discussion about Mircea Vulcănescu should include micro- and macro-social factors which have influenced the scholar. Thus the social determinations that moulded the author’s agenda, but also the manner in which Mircea Vulcănescu has left its mark on the social fabric of his time would become comprehensible. His attitude and behaviour in various contexts could also be explained. This article focuses on highlighting Mircea Vulcănescu’s microcosm in the attempt to show the convergence between man and author

in a context, the modern one, characterised by the segmentation of social roles. Offering insights on his philosophy of life, the article illustrates how Vulcanescu decoded modernity from a sociological point of view.

Key-words: modernity, Mircea Vulcănescu, elites, sociology

Analytics and dialectic of sovereignty in Mircea Vulcănescu

Silvia Giurgiu

The main purpose of this paper is to analyse the way in which the image of sovereignty is articulated in Mircea Vulcănescu's works. The theme goes through the several disciplinary frameworks assumed by the author (philosophy, sociology, economics and theology), establishing a connection between them.

All forms of sovereignty are conceived on a dialectical basis which will ultimately lead to the disarticulation of the phenomenon itself. Thus the plenitude of sovereignty coincides with the undermining of its attributes and therefore with the removal of the concrete marks of sovereignty. Interesting enough, in a theoretical perspective this dialectical authority makes use of the instruments of the analytic philosophy, which, in a proper use, should have determined a positivist approach to the object/phenomenon. It is still to investigate to what extent the strong presuppositions of the system that provided Mircea Vulcănescu with a method mark his philosophical structure. Is it a tension that turned into a symptom of a crisis, or is it rather a welcome synthesis of the two different theories? And finally, to what extent could such a synthesis be ever possible?

Key-words: dialectics, analytical philosophy, sovereignty, war, interdisciplinary

Mircea Vulcănescu and the Romanian interwar village

Ionuț Butoi

This article proposes a detailed analysis of the contribution brought by Mircea Vulcanescu, within the Gustian School, to the research of the economic dimension of the Romanian village. To the profitability of the peasant family's budgets, method used by prominent agronomists of the time to study peasant economy, Vulcanescu opposes a nuanced approach emphasizing the subjective economic judgment of the peasant, inspired by the research of the Russian economist Ceajanov. The method Vulcanescu proposes is part of a perspective where the household is considered the cornerstone of a homely-peasant economy, systemically different from the capitalist economy. Socio-economic problem of small farms/households represents a key part of the interwar debate on the way forward for Greater Romania: either the agrarian way or the industrial-bourgeois path. The Romanian village, for Vulcanescu and other monographists, was not just a special economic reality; it was considered as a social world in itself, radically different from the social world of the interwar Romanian cities. The whole discussion seems, at first sight, of purely historical interest; however, recent research on the importance of social capital and governance of common property shows that ignoring the special socio-economic character of the Romanian village ruined not only the quality of academic debate on the subject but the society as a whole.

Key-words: household, peasant, village, monograph, social capital, agrarianism, neoliberalism

The age of precariousness and dailiness. Mircea Vulcănescu on press and journalists

Romina Surugiu

The paper briefly presents the activity as a journalist of the Romanian philosopher, sociologist and economist Mircea Vulcănescu and his opinions on press and journalism expressed in a public conference: “The professional training of journalist”. We explore the personal, the political and the professional context of the conference, which was held in front of students, in 1940. We also outline the main ideas and concepts related to the production of the newspapers.

The conference is very important for the history of Romanian press, as it represents one of the first theoretical attempts to explain the role of media and journalism in the modern Romanian society. Vulcănescu argues the necessity of a professional training for journalists in order to achieve a better understanding of politics, economy, social life and culture for the audience. The speaker also emphasises the need for a social responsibility of journalists.

Key-words: journalism theory, history of press, profession, Romania

‘What if?’ Mythology as a ‘background theory’ for thought experiment

Mona Mamulea

Focusing on the Romanian hypothetical expressions mentioned by Vulcănescu and considered by Noica from an ontological standpoint, the present article shifts from ontology to epistemology in order to map out a few guidelines for their investigation as thought experiments. The benefit of such an approach is that it can contribute to the elucidation of the mechanisms by which a specific community organizes its knowledge and shapes its world view.

Key-words: thought experiment, hypothetical thinking, mythology, folk knowledge

The phenomenal building of the theory of existence

Viorel Cernica

This paper proposes an interpretation of Mircea Vulcănescu’s discourse on the topic related to the “Romanian dimension of existence”. There are three directions of interpretation linked to the three aspects of the mentioned work. The first one involves an analytical aspect concerning the idea of existence; the second one, a hermeneutical aspect through which we get a concept of the Romanian dimension of existence; and finally, the third one entails a phenomenological aspect that describes the phenomenon of the dimension of existence. The author argues that the phenomenological aspect constitutes the stake of Vulcănescu’s discourse.

Key-words: idea of existence; the dimension of existence phenomenon; the Romanian dimension of existence; analytical, hermeneutical and phenomenological discourse

RESTITUTIO

‘Always a beacon light in a nihilistic world’. Mircea Eliade and Ioan Petru Culianu – documentary contributions

Liviu Bordaș

The main documentary evidence of the long relationship between Mircea Eliade and Ioan Petru Culianu lies in their journals and correspondence. However these have not yet been entirely published. This article throws new light on their relationship on the basis of the following inedited material published in the *Addenda* to the article: 1) references to Mircea Eliade in I.P. Culianu’s autobiographic novel *Răul Selenei* (finalised in 1976), which is based on his journal and recollections; 2) three new letters of Culianu to Eliade from 1976 and 1984; 3) thirteen autograph dedications to Eliade from the years 1976–1985; 4) seventeen letters of Culianu regarding the posterity of Mircea Eliade, dating from the years 1986–1991 (four of which are addressed to Christinel Eliade). The inedited material is preserved in Eliade’s archives of Chicago (now in the University of Chicago Library) and Paris (now in the Centre of Euroasiatic and Afroasiatic Studies, Bucharest). We have corroborated these data with other unpublished material: inedited notes from Eliade’s journal, his daily notebooks, letters from Culianu’s family to Christinel Eliade, and letters of I.P. Culianu from private archives.

These new materials enable us to shed more light on Culianu’s biography and work and allow us to formulate some hypotheses on less-researched topics such as: the fate of his letters to Eliade absent from *Mircea Eliade Papers* (University of Chicago Library), his personal philosophy during the Italian years (1972–1976), the suspicion of „anti-Semitism” cast on him by some fellow Romanians from Paris (1976), his conflict with the poet Horia Stamatu (1978), the initiative to found a “Mircea Eliade Association” (1984), the publishing of the fourth volume of Eliade’s *History of Religious Ideas* (1986–1991), etc.

Key-words: Mircea Eliade, Ioan Petru Culianu, master-disciple relationship, correspondence, History of Religions, nihilism

CONTENTS

MIRCEA VULCĂNESCU: 1904–1952

Alexandru Surdu , Mircea Vulcănescu and the Romanian philosophical speech	9
Dragoş Popescu , Considerations on the place of Mircea Vulcănescu within the Romanian philosophy	13
Marin Diaconu , Mircea Vulcănescu: ethical view and moral attitude	21
Roberto Merlo , Mircea Vulcănescu's „temptation” or looking for ourselves between selfness and otherness	33
Ion Dur , Generation and ‘spirit of time’	57
Mihai Popa , The ‘historical’ dimension of the Romanian existence in Mircea Vulcănescu, Gh. I. Brătianu, and Vasile Băncilă	72
Ioana Repciuc , Mircea Vulcănescu: a philosophy of folk religiosity	84
Remus Breazu , A reconstruction of Vulcănescu's ontology	110
Cornel-Florin Moraru , Notes for the reconstruction of the ‘metaphysical’ concept of <i>logos</i> in Mircea Vulcănescu	117
Ioan Drăgoi , Methodical aspect and the ‘portrait’ of happening in the Romanian thinking of Being. Hermeneutical exploration	125
Bogdan Rusu , Philosophy as descriptive metaphysics	146
Lucian-Ştefan Dumitrescu , Mircea Vulcănescu and the sociology of modernity	163
Silvia Giurgiu , Analytics and dialectic of sovereignty in Mircea Vulcănescu	182
Ionuţ Butoi , Mircea Vulcănescu and the Romanian interwar village	196
Romina Surugiu , The age of precariousness and dailiness. Mircea Vulcănescu on press and journalists	230
Mona Mamulea , ‘What if?’ Mythology as a ‘background theory’ for thought experiment	237
Viorel Cernica , The phenomenal building of the theory of existence	250
‘He looked history straight in the eyes’. Interview with Constantin Vişinescu on Mircea Vulcănescu and his age (Doina Rizea)	280
Mircea Vulcănescu: a bibliography of exegesis (Titus Lates)	287

RESTITUTIO

Liviu Bordaş , ‘Always a beacon light in a nihilistic world’. Mircea Eliade and Ioan Petru Culianu – documentary contributions	303
---	-----

ROMANIAN PHILOSOPHICAL BIBLIOGRAPHY

Romanian philosophical bibliography: 2011 (Titus Lates)	365
Abstracts	367